

Arkadiusz Przybyłka

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

ZAGROŻENIA WSPÓŁCZESNYCH POLSKICH RODZIN

Streszczenie: Kryzys rodziny spowodowany jest przyjmowaniem zachodniego stylu życia – wygodnego, hedonistycznego, bez udziału tradycyjnych wartości i obyczajów. Przemiany cywilizacyjne i kulturowe XXI wieku niosą ze sobą jednak wiele niebezpieczeństw, które są źródłem zjawisk powodujących zagrożenia rodziny. Właściwe funkcjonowanie rodziny jako podstawowej komórki społecznej zapewnia prawidłowy rozwój społeczeństwa. Jeżeli jednak jej funkcjonowanie zostanie zaburzone, staje się rodziną dysfunkcjonalną. W takiej sytuacji konieczne jest udzielenie jej pomocy.

Słowa kluczowe: rodzina, przemoc w rodzinie, patologia społeczna.

1. Wstęp

Rodzina jest istotnym elementem społecznych interakcji, zatem od sposobu i poziomu jej funkcjonowania wiele w społeczeństwie zależy. Rodzina na co dzień boryka się z wieloma problemami, które niejednokrotnie przyczyniają się do osłabienia wypełniania wielu jej funkcji. Jakikolwiek zaburzenie, które utrudnia rodzinie realizację którejś z podstawowych funkcji, może powodować przejściową lub dłuższą niewydolność ogólnego jej funkcjonowania, czyli dysfunkcjonalność. Problemy, które zakłócają normalne życie rodzin, często powodują zerwanie więzi z najbliższym otoczeniem, uniemożliwiają zaspokojenie podstawowych potrzeb materialnych na poziomie uznawanym za niezbędny, a tym samym życie w odpowiednich warunkach. Pochodzenie tej grupy społecznej jest głęboko zakorzenione w historii ludzkości. Odgrywa ona rolę wrażliwego „barometru” stanu organizacji lub dezorganizacji społeczeństwa. Rodzina, podlegająca ciągłym przemianom społecznym i kulturowym, ma jednocześnie cechy trwałości i niezmienności, jest ona bowiem jedną z podstawowych grup społecznych kształtujących osobowość i zachowania człowieka. Jej istnienie jest związane z istnieniem społeczeństwa, a zakłócenia w jej funkcjonowaniu wywołują niekorzystne skutki społeczne¹.

¹ M. Jarosz, *Dezorganizacja w rodzinie i w społeczeństwie*, PWE, Warszawa 1987, s. 73.

2. Przeobrażenia współczesnych polskich rodzin

Rodzina na przełomie wieków uległa wielu przemianom ekonomicznym, kulturowym, społecznym i religijnym. W wyniku wielu przeobrażeń uległy też zmianie funkcje, jakie pełniła dotąd rodzina. Dawna rodzina to rodzina typu patriarchalnego, która odznaczała się stałością i trwałością związku, była to rodzina wielopokoleniowa, wielodzietna. Główną rolę odgrywał w niej ojciec, który był przeważnie jedynym żywicielem rodziny. Rodzina miała charakter instytucjonalny, ponieważ była instytucją powołaną do wykonywania określonych funkcji: biologicznych, gospodarczych, społecznych, kulturalnych i wychowawczych. W społeczeństwie tradycyjnym rodzinę cechowała stałość i zwartość, a także nierozzerwalność małżeństwa, wysoki autorytet głowy rodziny – ojca, jak również podporządkowanie mu żony i dzieci. Panowało w takiej rodzinie poszanowanie tradycji, wartości religijnych i rygorizm wychowania. Rodzina była w stanie zaspokoić potrzeby ówczesnego społeczeństwa, nie dysponującego wyspecjalizowanymi instytucjami społecznymi, które byłyby do tego powołane (np. opieka nad osobami niepełnosprawnymi lub ludźmi starszymi i chorymi). Osoby starsze w rodzinie cieszyły się powszechnym szacunkiem. Współcześnie nastąpiły znaczne zmiany, a ich efektem jest coraz mniejsze znaczenie więzi osobowej czy uczuciowej. Kolejne przekształcenia społeczeństwa nowoczesnego doprowadziły do autonomizacji i indywidualizacji jednostki w rodzinie. Zjawiska te polegają na dominacji interesów jednostkowych w relacji do interesów grupowych. Przejawia się to w upominaniu o własne szeroko pojęte korzyści i ograniczeniu zdolności do jakichkolwiek poświęceń. Polegają także na dążeniu do wysokiej jakości życia rodzinnego i koncentracji na gromadzeniu dóbr materialnych². Dzieje się to kosztem rezygnacji z trwałego, stabilnego małżeństwa i świadomego macierzyństwa. Dzisiejsze przyszłe matki późno decydują się na posiadanie potomstwa, a spowodowane jest to przede wszystkim karierą zawodową. Następuje przesuwanie wieku największego natężenia urodzeń, zarówno w miastach, jak i na wsi, do starszych grup wiekowych, co świadczy o odkładaniu urodzeń w czasie. Przeobrażenia demograficzne spowodowały m.in. przesunięcie najwyższej płodności kobiet z grupy wieku 20-24 lata do grupy 25-29 lat, a także znaczący wzrost płodności w grupie wieku 30-34 lata. W konsekwencji nastąpiło podwyższenie średniego wieku rodzenia dziecka, który w 2008 r. wyniósł ponad 28 lat, jak i średniego wieku urodzenia pierwszego dziecka – prawie 26³, prognozy zaś wskazują na to, iż w perspektywie do 2030 r. wiek ten przesunie się na 30 lat. Aktywność zawodowa kobiet nie wynika jednak tylko z przesłanek ekonomicznych, lecz także z chęci zdobycia wyższej pozycji społecznej poprzez własną pracę zawodową. Nietrwałość współczesnej rodziny jest również przyczyną dążenia kobiet do zapewnienia sobie

² E. Trzebińska, *Psychologia pozytywna*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 207.

³ *Podstawowe informacje o rozwoju demograficznym Polski w latach 2000-2009*, GUS, Warszawa 2010, s. 4.

warunków materialnej egzystencji. Nie mniej ważne w perspektywie upływającego czasu jest wypracowanie zabezpieczenia emerytalnego. Ponadto rośnie liczba par bez dzieci. Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 r. jednoznacznie pokazują wzrost o ok. 14% liczby par bez dzieci w stosunku do 1988 roku.

Ewolucja funkcji kobiety do roli współodpowiedzialnej za całość spraw rodzinnych i uczestniczącej w świecie pozadomowym (kulturalnym, społecznym i ekonomicznym) wprowadziła znaczące zmiany w tradycyjnym układzie społecznym w rodzinie, gdzie stosunki układają się na płaszczyźnie przyjaźni, wzajemnego zrozumienia i współpracy, zanika też podział na prace, którymi zajmowali się wyłącznie mężczyźni czy kobiety. Rola ojca nie jest więc już tak silna i dominująca jak kiedyś, gdy tylko on odpowiadał za byt materialny.

Najczęściej spotykana we współczesnych czasach jest rodzina dwupokoleniowa, składająca się z rodziców i ich dzieci. Jest to rodzina partnerska, w której więzi rodzinne uległy dość znacznemu rozluźnieniu. Dzieci z takich rodzin stają się niezależne od rodziców. Można zaobserwować powolny zanik autorytetu ojcowskiego. Przystają się liczyć takie wartości, jak np. posłuszeństwo dzieci wobec rodziców. Rodzice, aby zapewnić odpowiedni poziom życia rodzinie, pracują często poza miejscem zamieszkania, niejednokrotnie poza granicami kraju, co powoduje zanik wspólnego gospodarstwa domowego, spotkań rodzinnych, wspólnych świąt. We współczesnych rodzinach dwupokoleniowych daje się zauważyć wzrost wymagań odnośnie do jakości życia rodzinnego. Widoczna jest także zmiana pozycji dziecka, dziecko stało się wartością samą w sobie, w którą warto inwestować. Na takie przemiany w życiu rodziny wpłynęły procesy zachodzące w całym społeczeństwie. Coraz mniej czasu poświęca się rodzinie, natomiast wzajemne stosunki pomiędzy nimi, więzi uczuciowe i więzi emocjonalne słabną⁴. Rodzi to określone zagrożenia dla jej prawidłowego funkcjonowania.

Ponadto coraz częściej występują inne formy życia rodzinnego, jak np.:

- *fucking friends (friends with benefits)* – klarowny układ – seks bez żadnych zobowiązań, także emocjonalnych, kiedy to brakuje czasu oraz materiału na stałego partnera,
- DINKS (*double income, no kids* – podwójny dochód, żadnych dzieci) to z kolei układ, w którym zamożni, robiący karierę zawodową małżonkowie nie chcą mieć dzieci,
- rodzina „nomadyczna” (razem, ale osobno) najczęściej bezdzietna, oparta na tzw. małżeństwie „na odległość”, łączy potrzebę wolności i potrzebę oparcia w drugiej osobie; tworzą ją przeważnie osoby zawodów artystycznych, indywidualiści, którzy źle reagują na próby ograniczenia ich prywatnej przestrzeni i osobistej niezależności.

⁴ A. Bermond, J.F. Couet, A. Dave, *Kompedium wiedzy z socjologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 106.

3. Przyczyny i konsekwencje zagrożeń

Brak realizacji którejkolwiek z funkcji rodziny lub istotne zaniedbania w ich wdrażaniu wynikają z przyczyn wewnętrznych lub zewnętrznych. Przyczyny zewnętrzne będą splotem uwarunkowań makro- i mikrospołecznych (np. transformacja ustrojowa, ekskluzja społeczna, wdrażanie reform). Natomiast przyczyny wewnętrzne to zamierzone lub nieświadome działania członków rodziny prowadzące do jej destabilizacji. Współcześnie liczba funkcji spełnianych przez rodzinę coraz bardziej maleje na rzecz innych instytucji społecznych.

Dysfunkcjonalność w zakresie jednej czy wielu funkcji rodziny tworzy swoistą ich typologię. Powstaje specyficzne kontinuum, rozpoczynające się od rodziny z jednym problemem lub dysfunkcją po rodziny z kilkoma dysfunkcjami lub problemami. Charakterystyczne jednak dla wszystkich typów tych rodzin będzie wypełnianie, lepiej lub gorzej, oczekiwań społeczeństwa co do ich funkcji. Rodzinę nie realizującą swych funkcji można określić jako problemową, jej krańcowym przypadkiem będzie rodzina patologiczna, która jest nie tylko dysfunkcjonalna, ale wręcz kontestuje istniejące systemy wartości i norm. Rodzina może być dysfunkcjonalna wewnętrznie, czyli wobec członków rodziny, jak również dysfunkcjonalna zewnętrznie wobec społeczeństwa.

Rodzina stanowi pomost między jednostką a społeczeństwem, dlatego rozmiary i dynamika zjawisk patologicznych w obrębie rodziny powodują ich przenoszenie do szerszych społeczności. Trzeba też zwrócić szczególną uwagę na uwarunkowania zjawisk niekorzystnych i niepożądanych ze społecznego punktu widzenia, obszarów zagrożeń, prawidłowości ich występowania oraz możliwości ograniczania nie tyle skutków, ile przyczyn zła⁵. Jedną z głównych przyczyn gwałtownego wzrostu zagrożeń, godzących w trwałość ładu społecznego, jest niewątpliwie wyczerpywanie się więzi społecznych, spajających struktury ludzkie i wprowadzających element równowagi i harmonii w życiu jednostek i grup społecznych. Brak lub słabość spoiw społecznych wobec siły dwóch istotnych cech współczesnego świata: skali (ludności, potrzeb, konsumpcji) oraz tempa zmian z czasem musi doprowadzić do załamania zdolności adaptacyjnych w zmieniających się warunkach. Ponieważ rodzina jest zbiorem elementarnych więzi, więc ich utrata jest groźna zarówno dla jednostki, jak i dla tej podstawowej grupy społecznej oraz całej społeczności.

Aspołeczne postawy mogą mieć swoje uwarunkowania w patologii struktur społecznych, patologii środowiska, patologii życia ludności. Mamy więc do czynienia z wielością czynników powodujących zagrożenia rodziny. Należy zatem uwzględnić wszystkie zjawiska, które są groźne dla trwałości tej podstawowej grupy społecznej i uniemożliwiają jej wypełnianie podstawowych funkcji społecznych.

Ponadto przemiany społeczne, w głównej mierze ustrojowe, które mają odzwierciedlenie w każdej dziedzinie życia, niosą ze sobą określone skutki działania, nie

⁵ A. Minkiewicz, *Społeczne determinanty patologii rodziny w Polsce*, „Biuletyn IGS” 1994, nr 3-4, s. 55.

tylko pozytywne, ale i negatywne. Konsekwencje negatywnych zjawisk jawią się w postaci różnego rodzaju frustracji, niezadowolenia, poczucia braku stabilności, sprawiedliwości społecznej, różnego rodzaju patologii, agresji, przemocy i zastraszenia – bardzo często spotykany rodzaj przemocy psychicznej czy użycia siły fizycznej w celu całkowitego odebrania możliwości obrony, wolności i poszanowania ludzkiej godności⁶. Należy również wspomnieć o roli ogólnych przeobrażeń cywilizacyjnych, kulturowych, mających wpływ na życie całego społeczeństwa.

Wszystkie próby uchwycenia całości czynników rozsadzających spójność tej grupy społecznej, przyczyniających się do powstawania i nasilania zjawisk patologicznych, są mało realne. Należy jednak podkreślić niekorzystne warunki zewnętrzne, niekonsekwentne działania i programy prorodzinne, brak dobrego systemu zabezpieczenia społecznego, brak mieszkań, niewydolność instytucji opiekuńczo-wychowawczych. Dodając do tego bezrobocie, wzrastające ubóstwo, otrzymamy pewien zestaw czynników powodujących liczne zagrożenia dla współczesnych polskich rodzin.

Brak motywacji do stabilnego życia jest także źródłem alkoholizmu, narkomanii czy samobójstw. Kobiety z takich rodzin często zachodzą w niechcianą ciążę, a następnie porzucają swoje dzieci. Brak opieki ze strony rodziny powoduje wzrost przestępczości wśród nieletnich. Wiele młodych ludzi sięga po alkohol. Jak wykazują badania Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych (PARPA), coraz więcej uczniów gimnazjów ma kontakt z alkoholem. Rośnie wskaźnik zaburzeń psychicznych spowodowanych używaniem alkoholu. O ile w 1995 r. problem ten dotyczył 393,3 osób na 100 tys. ludności, to już w 2006 r. wskaźnik ten wyniósł 439,3. Był wyższy dla populacji miejskiej niż wiejskiej i zróżnicowany terytorialnie. W poszczególnych województwach kształtował się od 689 – w warmińsko-mazurskim, 616 – w świętokrzyskim i 559 w podlaskim do 172 w lubelskim, 207 w małopolskim i 340 w opolskim. Wskaźnik hospitalizacji spowodowanych zaburzeniami alkoholowymi (łącznie z psychozami) w 2006 r. wyniósł w Polsce 250 na 100 tys. ludności i był o 6% wyższy niż w roku poprzednim⁷.

Podstawowym problemem społecznej rodziny patologicznej jest więc uzależnienie od alkoholu, polegające na tym, że przynajmniej jedna osoba w rodzinie nadmiernie pije alkohol. Choć bezpośrednio nałóg ten dotyczy tylko jednej osoby, jego skutki promieniają na pozostałych domowników, czyniąc z nich współuzależnionymi. Są nimi przede wszystkim dzieci, które nie mogą cieszyć się beztrudnym dzieciństwem. Współuzależnieni sprawiają wrażenie osób niezależnych, na których można polegać, a tymczasem są uzależnieni i sami potrzebują pomocy innych.

Będąc osobą współuzależnioną, trudno jest nie doświadczać zmian we własnej psychice pod wpływem zachowania drugiej osoby. Niektóre dzieci, widząc upadek uzależnionego, mogą w sposób szczególny uprzedzić się do alkoholu i pragnąć w

⁶ D.T. Kenrick, S.L. Neuberg, R.B. Cialdini, *Psychologia społeczna. Rozwiązane tajemnice*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002, s. 489.

⁷ *Sprawozdanie z realizacji ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi*, Ministerstwo Zdrowia, Warszawa 2008, s. 52.

przyszłości założyć rodzinę oraz nigdy nie dopuścić, aby spotkała ją podobna sytuacja. Inne, mniej odporne psychicznie, bardziej zżyte z pijącym rodzicem, uległe, nie mogące liczyć na pomoc z zewnątrz, mogą dołączyć do pijącego rodzica, a w przyszłości utworzyć kolejną rodzinę patologiczną.

Ze zjawiskiem alkoholizmu niemal nierozzerwalnie łączy się problem przemocy w rodzinie. Źródła przemocy mogą również tkwić w złej sytuacji materialnej rodziny i nieradzeniu sobie z nią, w problemach osobistych, chorobie psychicznej, braku tolerancji lub przesadnej obawy o dziecko; może też ona być „dziedziczna” jako forma zapewnienia sobie posłuchu i posłuszeństwa wśród domowników.

Najczęstszymi formami przemocy stosowanej wobec dzieci jest przemoc fizyczna, psychiczna i seksualna. Do jej stosowania dochodzi głównie w rodzinach patologicznych, gdzie za najskuteczniejszy środek wychowawczy uważa się bicie lub krzyk, ponieważ żaden rodzic nie ma czasu ani ochoty na rozmowę z dzieckiem bądź też przemoc jest dla dorosłego pewną formą rozrywki (!), rozładowania złości. Przemoc zaczyna się od pewnych sygnałów, pojedynczych uderzeń, które początkowo mogą wydawać się niegroźne, ale w czasach przekształcają się w niczym nieuzasadnione akty przemocy, której ofiary wymagają pomocy lekarskiej.

Psychika pobitego dziecka musi znieść wiele: upokorzenie, wstyd, poczucie żalu i nienawiści do sprawcy, przerażenie, bezradność, zamknięcie się w sobie, nieufność. Pokrzywdzony miewa skrajne uczucia: od usprawiedliwiania rodzica do obiektywania sobie, że następnym razem nie pozwoli mu na podobne zachowanie, od przeżywania cierpienia w milczeniu do wyładowywania swojej złości na innych. Dziecko będące dopiero w fazie kształtowania swojej osobowości, z rozchwianym systemem wartości, dopiero poznające świat, od najmłodszych lat mając kontakt z agresją, z wrogością względem siebie członków rodziny, zaczyna sądzić, że tak wygląda świat, tacy są ludzie i żeby przetrwać, należy postępować tak samo. Nie wykształca się w nim potrzeba poczucia wzajemnego szacunku, bezpieczeństwa, darzenia się zaufaniem, poczucie piękna i dobra⁸.

Tabela 1. Liczba sprawców przemocy domowej w Polsce w latach 2005-2009

Treść	2005	2006	2007	2008	2009
Liczba sprawców przemocy domowej ogółem	97 142	96 775	81 743	86 568	91 920
w tym: kobiety	4 153	4 074	3 632	3 942	3 501
mężczyźni	92 776	92 526	77 937	82 425	88 180
nieletni	213	175	170	201	239

Źródło: www.kgp.gov.pl [data dostępu: 3.03.2010].

⁸ M. Łopatkowa, *Dziecko i polityka czyli walka o miłość*, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Warszawa 2001, s.15.

Jak wynika ze statystyk policyjnych, systematycznie rośnie liczba interwencji domowych. W roku 2000 było ich 479 602, natomiast w 2008 r. ich liczba wyniosła już 658 651, liczba zaś interwencji dotyczących przemocy w rodzinie to prawie 87 tys. rocznie. Rośnie też liczba sprawców, co obrazuje tab. 1. 80% sprawców wszystkich domowych interwencji policji to osoby będące pod wpływem alkoholu, a ofiarami przemocy alkoholików jest około 2 mln dzieci.

Rośnie liczba spraw kierowanych przez policję o ujawnionych przypadkach przemocy do różnych instytucji, przekroczyła już 100 tys. rocznie (tab. 2).

Tabela 2. Liczba informacji o ujawnionych przypadkach przemocy skierowanych przez policjantów do różnego rodzaju instytucji i organizacji w Polsce w latach 2005-2009

Miejsce kierowania informacji	2005	2006	2007	2008	2009
Ośrodki pomocy społecznej	19 973	27 249	27 370	37 172	39 269
Gminne komisje Rozwiązywania problemów alkoholowych	21 789	26 237	24 624	27 837	26.426
Placówki służby zdrowia	724	743	737	885	913
Placówki szkolno-wychowawcze	806	915	846	919	–
Organizacje pozarządowe	2 227	3 341	4 311	5 800	7 637
Inne	11 646	16 250	17 033	23 524	27 331
Razem	57 165	74 735	74 921	96 137	101 576

Źródło: www.kgp.gov.pl [data dostępu: 3.03.2010].

Coraz bardziej zaawansowany proces starzenia powoduje wzrost liczby osób niepełnosprawnych. Przyczyną licznych zagrożeń dla rodziny może być również dyskomfort często odczuwany w związku z niezaspokojeniem potrzeb zdrowotnych. Rodziny z osobami niepełnosprawnymi i starszymi odczuwają zwiększone koszty leczenia. Osoby takie mogą liczyć przede wszystkim na pomoc najbliższej rodziny. Istnieje także wyraźnie zaznaczająca się solidarność sąsiedzka. Znajomi i przyjaciele czasem dają oparcie osobom starszym i niepełnosprawnym, natomiast zdecydowanie najmniejszy zakres ma pomoc instytucji powołanych do jej niesienia.

Gminom często też brakuje środków finansowych na wiele usług społecznych, które pozostają w ich gestii. Często brakuje środków na zadania przekazywane przez administrację centralną. Problemy finansowe mają w związku z tym też placówki opiekuńczo-wychowawcze, domy dziecka. Problemy te nakładają się na życie rodzin i powodują dodatkowe konflikty. Do zagrożeń możemy zaliczyć:

- nierówności w dostępie do edukacji, poprzez nierównomierne wyposażenie szkół, zróżnicowanie poziomu kadry nauczycielskiej,
- konflikty w środowiskach lokalnych przez arbitralne decyzje samorządów i kuratoriów o lokalizacji placówek oświatowych,
- konflikty wśród dzieci przez tworzenie klas o wyższych i niższych poziomach nauczania, wynikające z różnych warunków materialnych rodzin.

Powoduje to narastanie wśród dzieci niechęci, fali przemocy w szkołach i poza nią, sięganie po alkohol, narkotyki, tytoń. Może to prowadzić do ucieczek, samobójstw i wybrania drogi przestępczej dla zdobycia środków finansowych w celu zaимponowania rówieśnikom. Samodzielność systemu edukacji jest ograniczana na rzecz instytucji, które także pełnią funkcje oświatowe. Jedną z najbardziej wpływowych jest telewizja, która często kreuje bohaterów negatywnych, nie uznających prawa ani żadnych zasad moralnych. Działalność środków masowego przekazu nie podlega regułom ani kontroli ze strony systemu oświaty.

Rozkład rodziny oznacza zerwanie lub zaburzenie więzi pomiędzy członkami rodziny, przede wszystkim małżonkami. Należy wskazać na nowe zjawisko negatywne, które można opisać jako „kryzys rodziny”. Kryzys rodziny i sytuacje kryzysowe w rodzinie, których symptomy stają się coraz bardziej wyraźne, mają przełożenie na wzory moralności⁹. Ponadto obserwuje się powstawanie różnego rodzaju sekt i grup wyznaniowych, które w sposób absolutny i skuteczny potrafią zjednać ludzi i ich sobie podporządkować¹⁰. Dotyczy to nie tylko osób z rodzin patologicznych, ale także z rodzin, w których jej funkcje wypełniane są prawidłowo. Niejednokrotnie są to osoby młode, zagubione, szukające duchowego wsparcia, zrozumienia, ale również osoby, które dążą do uniezależnienia się od rodziny.

Kolejnym zagrożeniem wpływającym na jakość rodziny jest bezrobocie. Świadomość bezrobocia jest dla jednostki stresującym doświadczeniem, źródłem wewnętrznych napięć, utrudnia planowanie własnego życia w dalszej perspektywie. Dotyka nie tylko osoby pozostające bez pracy, ale również ich rodziny. Bezrobocie stanowi główną przyczynę poszerzania się sfery ubóstwa, co z kolei prowadzi do marginalizacji społecznej dużych grup rodzin. Charakterystycznym zjawiskiem jest szybsze tempo wzrostu bezrobocia wśród kobiet niż wśród mężczyzn. Bezrobocie kobiet szczególnie niekorzystnie wpływa na sytuację rodzin niepełnych, gdyż to kobiety w większości są żywicielkami tych rodzin. Alimenty, renty i zasiłki rodzinne to dodatkowe źródła dochodów, tylko w niewielkim stopniu rekompensujące brak zarobków drugiego współżywiciela. Taka sytuacja staje się szczególnie dotkliwa w rodzinach wielodzietnych, w których są małoletnie dzieci czy też osoby niepełnosprawne.

Bezrobocie destabilizuje rodzinę, zubaża ją i osłabia ekonomicznie. Przejawia się to różnego rodzaju agresją, przemocą, patologią społeczną, niezadowolaniem, brakiem poczucia sprawiedliwości, wpływa na powstanie w rodzinie niekorzystnej atmosfery i zagrożenia. Pojawiają się sytuacje konfliktowe, niepewność jutra, zwiększa się skłonność do nadużyć, kradzieży i przemocy, alkoholizmu, narkomanii, rozwodów czy samobójstw. Długotrwale bezrobocie powoduje całkowitą degradację społeczną i jest poważnym zagrożeniem dla każdej rodziny. Niejednokrotnie rodziny bezrobotnych nie są w stanie odnaleźć się w nowej rzeczywistości. Staje się to dla nich problemem trudnym do pokonania. Niektóre rodziny, zwłaszcza te, które już są

⁹ G. Marshal, *Słownik socjologiczny nauk społecznych* PWN, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 48.

¹⁰ *Nowa encyklopedia powszechna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 483.

obciążone patologiami, akceptują taką sytuację, ulegają w ten sposób negatywnym wpływom środowiska, korzystając jednocześnie z pomocy finansowej różnych instytucji mających za zadanie zapewnić wsparcie w takiej sytuacji. Ponadto związane z bezrobociem ubóstwo jest efektem przemian systemu społeczno-gospodarczego. Konsekwencje tego zjawiska stają się coraz bardziej odczuwane przez poszczególne jednostki i rodziny. Ubóstwo jest stanem niedostatku dóbr koniecznych do spełnienia minimum warunków egzystencji jednostki w obszarze norm określonych standardami bytowymi na danym etapie rozwoju społeczno-gospodarczego. Jednym z głównych czynników, które powodują ubóstwo, jest właśnie bezrobocie; dochody z pracy zostają zastąpione świadczeniami w postaci zasiłków dla bezrobotnych, wypłacanych okresowo. Po wyczerpaniu się zasiłków dla bezrobotnych źródłem utrzymania stają się świadczenia z pomocy społecznej. Psychologiczne konsekwencje bezrobocia i ubóstwa ponoszą nie tylko jednostki, ale w znacznym stopniu całe rodziny. Stosunkowo często negatywnym zmianom ulega charakter kontaktów pomiędzy małżonkami i rodzicami, a także dziećmi. W rodzinach tych łatwo dochodzi do wybuchów złości, awantur, kłótni, konfliktów, rzadziej ma miejsce wzajemne zrozumienie i wsparcie psychiczne. Im dłużej trwa stan ubóstwa, tym silniej zaznacza się u wielu jednostek zaniżona ocena własnej wartości, poczucie braku przydatności, zniechęcenie. Dzieci z rodzin żyjących w ubóstwie, w poszukiwaniu środków finansowych pozwalających na zaspokojenie własnych potrzeb, wkraczają na drogę przestępstwa lub poszukują ich w sposób niezgodny z normami moralnymi (prostyucja). Długotrwałe ubóstwo negatywnie wpływa na więź psychiczną w rodzinie i powoduje degradację oraz izolację społeczną, kulturową, a w następstwie marginalizację całych grup społecznych. Rodziny żyjące w ubóstwie skupiają się przede wszystkim na możliwości przetrwania, nie zaś na dążeniu do zmiany swojego statusu.

Podstawą pełnienia przez rodzinę swych funkcji są więc odpowiednio zagwarantowane warunki materialne. W okresie transformacji gospodarczej i restrukturyzacji wiele firm uległo likwidacji. Spowodowało to powstanie strukturalnego bezrobocia, zwłaszcza w regionach, gdzie stanowiły one jedyne źródło dochodów. Niedostateczna ilość środków finansowych na szczeblu lokalnym powoduje brak możliwości organizowania nowych miejsc pracy, udzielenia pomocy socjalnej najbardziej potrzebującym. Rodziny pozbawione dochodów z pracy lub później z pomocy społecznej są źródłem narastających zagrożeń, ponieważ poszukując środków na zaspokojenie podstawowych potrzeb, często działają niezgodnie z prawem. Powoduje to wzrost przestępczości.

Można przyjąć, że istnieją dwa bieguny przyczyn dewiacji w rodzinie. Z jednej strony będzie to wskazane ubóstwo, a z drugiej nadmiar bogactwa. Wytworzone zostały one w wyniku zmian ustrojowych i wpływają na życie społeczne. Istotny wpływ na funkcjonowanie rodziny mają bez wątpienia warunki bytowe. Rodzina musi posiadać podstawowe zasoby materialne, umożliwiające zaspokojenie potrzeb biologicznych, rozwojowych i wychowawczych. Utrzymanie członków rodziny, żywienie, odzież, edukacja oraz zapewnienie im odpowiednich warunków miesz-

kaniowych, miejsca do nauki i odpoczynku, ułatwiają rodzinie wypełnienie jej zadań wychowawczych. Często okazuje się jednak, że rodzina o dużych zasobach finansowych również wykazuje oznaki złego funkcjonowania. Niedostateczne warunki materialne, wymagające wielu ograniczeń, stanowią jednak zdecydowanie częściej źródło konfliktów i rozpadu rodziny. Przede wszystkim ulega destrukcji oparty na tych wartościach ład społeczny. Jak wynika z badań GUS, w 2008 r. na granicy minimum egzystencji żyło w Polsce 5,6% osób, stopa ubóstwa relatywnego wyniosła zaś 17,6%. Odsetek osób żyjących w rodzinach, w których poziom wydatków był niższy od ustawowej granicy ubóstwa, wyniósł 10,5%. Czynnikiem decydującym o statusie społecznym, w tym o sytuacji materialnej jednostki i jej rodziny, jest miejsce zajmowane na rynku pracy. Ubóstwem zagrożone są przede wszystkim osoby i rodziny osób bezrobotnych. W roku 2008 wśród gospodarstw domowych, w których skład wchodziła przynajmniej jedna osoba bezrobotna, stopa ubóstwa skrajnego wyniosła ok. 14%, podczas gdy wśród gospodarstw, w których nie było osób bezrobotnych – ok. 5%. Zasięg ubóstwa jest wyraźnie zróżnicowany w zależności od grupy społeczno-ekonomicznej, a więc w zależności od przeważającego źródła utrzymania. W najtrudniejszej sytuacji były rodziny, których podstawę utrzymania stanowiły świadczenia społeczne (stopa ubóstwa skrajnego – 22%). Bardziej niż przeciętnie narażeni na ubóstwo są członkowie gospodarstw, których podstawę utrzymania stanowiły renty (ok. 10% w sferze ubóstwa skrajnego), oraz gospodarstwa rolników (ok. 9% osób żyjących poniżej minimum egzystencji). Pauperyzacji sprzyja również wykonywanie pracy słabo opłacanej. Dotyczy to głównie osób o niskim poziomie wykształcenia, pracujących na stanowiskach robotniczych. W rodzinach, których główne dochody pochodziły z pracy najemnej na stanowisku robotniczym, stopa ubóstwa skrajnego kształtowała się na poziomie ok. 8% (wobec ok. 1% wśród gospodarstw utrzymujących się głównie z pracy najemnej na stanowiskach nierobotniczych)¹¹. Źródeł tego stanu rzeczy jest wiele, jednakże będą one zawsze przyczyniały się do powstawania różnych zagrożeń w rodzinach, łącznie z możliwością wykluczenia społecznego. Najogólniej stwierdza się, że wykluczenie społeczne dotyczy osób czy rodzin, które:

- żyją w niekorzystnych warunkach ekonomicznych,
- dotyczą je niekorzystne procesy społeczne na skutek masowych i dynamicznych zmian rozwojowych,
- nie zostały wyposażone w kapitał życiowy zapewniający im normalną pozycję społeczną,
- nie mają dostępu do odpowiednich instytucji pozwalających na wyposażenie w kapitał życiowy, jego rozwój i pomnażanie na skutek niedorozwoju tych instytucji,
- stosowane są wobec nich praktyki dyskryminacyjne,

¹¹ *Sytuacja gospodarstw domowych w 2008 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych*, GUS, Warszawa 2009, s. 12-13.

- posiadają cechy utrudniające im korzystanie z powszechnych zasobów społecznych na skutek niepełnosprawności, uzależnienia, długotrwałej choroby czy innych cech indywidualnych,
- są przedmiotem niszczącego działania innych osób¹².

Często też prowadzi to do samobójstw, których liczba od kilku lat systematycznie w naszym kraju rośnie (w 2009 r. było ich 4384).

Do funkcjonowania rodziny niezbędne jest posiadanie mieszkania i jego wyposażenie. Własne lokum stanowi dla rodziny dobro podstawowe, dobro pierwszej potrzeby, będące przedmiotem szczególnych starań zarówno w dążeniu do jego uzyskania, jak i posiadania. W sytuacji osób pozbawionych pracy brak finansowych możliwości pokrywania kosztów użytkowania mieszkania prowadzi do poważnego problemu społecznego, jakim w indywidualnych przypadkach jest eksmisja rodziny¹³. Rodzi to bardzo często problem bezdomności. Zdaniem pracowników społecznych, liczbę bezdomnych szacuje się w Polsce na 62 tys. Jednakże zgodnie z danymi Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej na podstawie udzielanej pomocy w ramach programu „Powrót osób bezdomnych do społeczności” w 2007 r. ich liczba wynosiła ponad 83 tys. Należy przy tym pamiętać, że wśród bezrobotnych są osoby bezdomne z wyboru (choć nie jest ich wiele)

Zachwianie gospodarki kraju i związane z tym niskie zarobki osób zatrudnionych, jak również otwarcie granic przyczyniły się do emigracji członków rodziny – ojca lub matki – do pracy za granicą, co niewątpliwie sprzyja rozpadowi rodziny. Podobnie po akcesji do Unii Europejskiej obserwuje się dużą liczbę osób wyjeżdżających z przyczyn ekonomicznych. W roku 2004 liczba emigrantów była szacowana na 1 mln i od tego czasu do 2007 r. systematycznie rosła. Szacuje się, że w końcu 2008 r. poza granicami Polski przebywało czasowo ok. 2210 tys. mieszkańców naszego kraju, tj. o 60 tys. mniej niż w 2007 roku. Kryzys gospodarczy wyhamował wyraźnie odpływ z Polski, nie spowodował jednak masowych powrotów. Szacuje się, że ok. 70% emigrujących Polaków przebywa za granicą co najmniej 12 miesięcy. Z upływem czasu zwiększa się liczba osób – członków rodzin polskich emigrantów, pozostających na ich utrzymaniu (małżonkowie, dzieci)¹⁴. Wpływa to na polepszenie sytuacji ekonomicznej takich rodzin, lecz odbija się negatywnie na trwałości rodziny.

Negatywne skutki pozostawania bez pracy oraz ubóstwa mają swoje odbicie w wielu sferach życia:

- w sferze materialnej: ograniczenie wydatków na żywność, ubranie, rekreację, kulturę, wykształcenie dzieci,

¹² S. Golinowska, P. Broda-Wysocki, *Kategorie ubóstwa i wykluczenia społecznego. Przegląd ujęć*, [w:] S. Golinowska, E. Tarkowska, I. Topińska (red.), *Ubóstwo i wykluczenie społeczne*, IPiSS, Warszawa 2005, s. 45-46.

¹³ D. Graniewska, *Rodzina a bezrobocie. Sytuacja w Polsce*, [w:] Z. Tyszka (red.), *Współczesne rodziny polskie – ich stan i kierunek przemian*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2004, s. 338-339.

¹⁴ *Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004-2008*, GUS, Warszawa 2009, s. 2 i nast.

- w sferze psychicznej: depresja, poczucie beznadziejności życia, lęk, rozgoryczenie, stres, poniżenie, apatia, bezradność, skłonność do alkoholu,
- w sferze kondycji fizycznej: problemy zdrowotne i choroby z powodu stresu, braku odpowiedniego odżywiania, odpoczynku,
- w sferze społecznego funkcjonowania rodziny: konflikty między członkami rodziny, kłótnie, problemy w wychowywaniu dzieci¹⁵.

Środowisko rodzinne jest dla jednostki najważniejszym miejscem wychowawczym, z którego czerpie wzorce osobowe, normy zachowań, które daje mu poczucie bezpieczeństwa, przynależności, spełnienia podstawowych potrzeb, kształtuje jego osobowość i charakter. Niestety może być także źródłem deformacji światopoglądu młodego człowieka, zastraszenia, poniżenia, niedowartościowania, złych wspomnień. Dzieje się tak, jeżeli rodzice są obojętni na los dziecka lub nieprawidłowo sprawują nad nim opiekę wychowawczą. Powodem zaburzonej struktury rodziny jest patologia, która może występować w różnych postaciach, lecz skutki jej działania są zawsze jednakowe – prowadzą do powolnego rozkładu rodziny pozbawionej więzi uczuciowej.

Wśród podstawowych patologii rodziny, które mają bezpośredni wpływ na los dziecka, można wskazać omówione już: alkoholizm, przemoc, ale też samobójstwa, kradzieże, prostytutkę, kazirodztwo. Trzeba też do wymienionych czynników dodać inne przejawy dezorganizacji życia rodzinnego, takie jak: zdrady małżeńskie i rozwody, choroba i śmierć rodzica, bezrobocie i ubóstwo, których skutki nie tylko odzwierciedlają się w psychice dziecka, ale rzutują na jego warunki życia na co dzień.

Złe wychowanie może się przejawiać przez zastosowanie nieodpowiedniej metody wychowawczej. Zostawienie dziecka samego ze swoimi problemami czy ciągle upominanie, zakazywanie, ograniczanie – nie wykształca w dziecku właściwych zachowań. Żadna metoda ani żadne tłumaczenia lub kary nie zaowocują tak szybko i tak dobrze, jak dobry przykład rodzicielski. Rodzina dysfunkcyjna stwarza nieodpowiednie warunki do prawidłowego rozwoju dziecka. Jej cechą charakterystyczną jest np.: zaprzeczanie swoim problemom, utrwalanie sztywnych ról, brak intymności, niezaspokajanie indywidualnych potrzeb jej członków, poświęcenie dobra i indywidualności jednostki dla dobra całego systemu, sztywne i niezmiennie zasady, tajemnice rodzinne¹⁶. W rodzinie patologicznej brakuje wartości etycznych, które mogłyby scalać rodzinę i stanowić punkt odniesienia dla jej funkcjonowania. Zjawiska patologiczne z reguły nie występują pojedynczo, a powstają z innych lub prowadzą do nowych.

Do bardzo poważnej dezorganizacji życia rodzinnego może prowadzić również rozwód. Nietrwałość współczesnej rodziny staje się jej cechą, prowadząc do powstania rodzin niepełnych, w których jeden rodzic musi sprostać podwójnej roli społecz-

¹⁵ A. Nowak, E. Wysocka, *Problemy i zagrożenia społeczne we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 2002, s. 220.

¹⁶ Zob. J. Bradshaw, *Zrozumieć rodzinę*, Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości, Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Warszawa 1998, s. 48.

nej wobec dziecka – matki i ojca równocześnie. Rozwód powoduje zachwianie funkcji wychowawczej i socjalizacyjnej, a brak możliwości zaspokojenia wszystkich potrzeb w rodzinie niepełnej jest z kolei także powodem zaburzeń w funkcji ekonomicznej i opiekuńczej¹⁷. W konsekwencji rozvodu powstaje rodzina niepełna, w której głównie jeden rodzic wychowuje dziecko. Dzieciom rodziców rozwiedzionych, zwłaszcza gdy nie miały one szansy funkcjonować w późniejszym okresie w pełnej i wydolnej wychowawczo rodzinie, w której doświadczyły codziennych sporów, współpracy i kompromisów między dorosłymi, znacznie trudniej jest w pełni uczestniczyć w życiu rodzinnym i być dobrą matką czy ojcem. Należy zwrócić szczególną uwagę na rozwody, których powodem było patologiczne zachowanie jednego z rodziców, np. alkoholizm czy stosowanie przemocy. Wtedy rozwód jest pewnym wyjściem z sytuacji, dającym osobom pokrzywdzonym od dawna oczekiwaną wolność i możliwość samodzielnego decydowania o sobie. Jednak nie tylko rozwody powodują wzrost liczby rodzin niepełnych. W Polsce od 1988 r. do 2002 r. liczba ta zwiększyła się o 28%. Bez wątpienia dom bez jednego z rodziców wpływa na rozwój społeczny dziecka. Życie w rodzinie niepełnej nie jest jednak też wolne od innych problemów, np. finansowych czy też płynących z konieczności zapewnienia dziecku potrzeb emocjonalnych przez tylko jednego rodzica. Dziecko z rodziny niepełnej musi borykać się często także z odrzuceniem przez rówieśników. Samotny rodzic, który jest zmuszony do oszczędzania na podstawowych dobrach potrzebnych do prowadzenia domu, jak i rzeczach osobistego użytku, nie może zapewnić dziecku takiego samego standardu życia, jaki mają jego koledzy z klasy pochodzący z pełnych rodzin, gdzie oboje rodzice pracują zawodowo. W takiej sytuacji dziecko ma także ograniczony dostęp do wiedzy i kultury. Zatem dziecko z rodziny niepełnej nie tylko jest pozbawione opieki jednego z rodziców, stałego kontaktu z nim, beztrockiego dzieciństwa, ale także musi obejść się bez wielu, potrzebnych każdego dnia, rzeczy materialnych.

Jednak w obecnej sytuacji społeczno-gospodarczej z problemem niedostatku, jak wskazano wcześniej, spotykają się także rodziny pełne, w których wynagrodzenie za pracę nie pokrywa w pełni wszystkich jej wydatków, lub rodziny, które dotknął problem bezrobocia. Brak pracy nie tylko powoduje brak środków na zaspokojenie bieżących potrzeb, lecz także może prowadzić do zmian w psychice osoby niepracującej.

Zła sytuacja materialna rodzin polskich, przemęczenie, zły stan zdrowia, niewłaściwa dieta, stres – wszystko to wpływa na życie rodzinne: zakłóca wykonywanie funkcji rodziny, osłabia więzi wewnątrzrodzinne, pogarszając jakość odgrywania ról rodzinnych.

¹⁷ H. Cudak, *Dysfunkcjonalność rodziny z poczuciem ubóstwa materialnego*, [w:] T. Sołtysiak (red.), *Poczucie nieegalitarności, ubóstwo, bezdomność a zjawiska patologii społecznej w aktualnej rzeczywistości kraju*, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna, Włocławek 1999, s. 134.

4. Przeciwdziałanie

Rodzina jako instytucja społeczna, odgrywająca określoną rolę, funkcjonuje według określonych norm: normatywnych, zwyczajowych, i prawnych, uwarunkowanych systemem politycznym i ekonomicznym. Polityka wobec rodziny stanowi integralną część polityki społecznej państwa. Pierwsze takie działania pojawiły się już pod koniec XVIII wieku. Historycznie ukształtowane cele polityki rodzinnej nie straciły na znaczeniu, jednakże są formułowane i realizowane w inny sposób. Współcześnie najważniejsze jej cele to: odwrócenie niekorzystnych tendencji demograficznych w zakresie powstawania i rozwoju rodziny oraz ograniczanie przyczyn i skutków ubóstwa dzieci¹⁸.

Warunki ekonomiczne, takie jak bezrobocie, duże zróżnicowanie dochodów, ubóstwo, brak środków finansowych na pomoc społeczną, wymagają podjęcia szczególnych środków działania na rzecz rodziny. Jedną z takich form może być prowadzona przez państwo polityka prorodzinna, rozumiana jako system cząstkowych przedsięwzięć stwarzających preferencje dla tej grupy społecznej. Z punktu widzenia rodziny istotna jest też kompleksowość w wyposażaniu skupisk ludności w placówki infrastruktury społecznej, dzięki którym zaspokajane są potrzeby. Zaspokojenie potrzeb należy do tej kategorii dziedzin życia rodzinnego, w których interwencyjna polityka społeczna państwa jest niezbędna i uzasadniona.

Negatywne oddziaływanie tak wielu wskazanych czynników na rodzinę stwarza potrzebę dostosowania rozwiązań w sferze polityki społecznej, a szczególnie w polityce rodzinnej, do zmieniających się warunków. Zmiana tej sytuacji jest istotna dla dalszego funkcjonowania życia społecznego. Funkcja ekonomiczno-zabezpieczająca, którą powinna realizować rodzina, stanowi główną jej więź z gospodarką narodową. Zakres działalności gospodarstw domowych i osiągany poziom dochodów determinują jakość zaspokajania potrzeb konsumpcyjnych. Działalność instytucji oraz prowadzona polityka społeczna powinny mieć na uwadze zaspokajanie potrzeb rodziny w podstawowym zakresie. Ponieważ nastąpiło zakłócenie funkcji rodziny, nastąpił również wzrost dysfunkcji rodziny. W celu poprawy zaistniałej sytuacji należy podjąć działania mogące zlikwidować źródła zagrożeń, a nie tylko łagodzić ich skutki. Ograniczenie wydatków socjalnych państwa spowodowało zamknięcie wielu placówek infrastruktury społecznej i przekazanie usług do sektora prywatnego. Jednakże spadek dochodów części społeczeństwa i bezrobocie ograniczają dostęp do tych usług. Brakuje wyraźnych działań zmierzających do likwidacji źródeł ubóstwa, które jest jednym z głównych przyczyn zagrożeń w rodzinie. Podejmuje się wiele działań mających poprawić sytuację rodzin. Jak dotąd, nie przynoszą one jednak oczekiwanych efektów. W systemie gospodarki rynkowej otwarte pozostaje pytanie, w jakim stopniu polityka społeczna państwa winna ingerować w przebieg procesów

¹⁸ B. Balcerzak-Paradowska, *Polityka rodzinna w Polsce wobec „starych” i „nowych” wyzwań*, [w:] A. Rączaszek (red.), *Sześćdziesiąt lat polityki społecznej w Polsce*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Katowice 2006, s. 217.

gospodarczych, a w jakim stopniu społeczeństwo powinno samo zaspokajać swoje potrzeby. System wartości związany z systemem rynkowym i coraz większa marginalizacja polityki społecznej państwa prowadzą do dalszej degradacji rodzin polskich¹⁹. Właśnie ta cała grupa rodzin marginalizowanych, spychanych na margines życia społecznego, potrzebuje nowego podejścia w polityce społecznej państwa. Rozwiązywanie problemów rodzinnych dotyczy działań w samorządach lokalnych, ponieważ wszystkie kwestie społeczne są znacznie bardziej widoczne w środowisku lokalnym niż na poziomie centralnym. Polityka rodzinna dysponuje instrumentami, które mogą minimalizować zagrożenia współczesnych polskich rodzin. Można je ująć w trzech kategoriach:

- prawno-instytucjonalne: zasady konstytucyjne, kodeks rodzinny oraz inne przepisy prawa,
- kulturowo-edukacyjne: tradycje, propagowanie praw dziecka, więzi międzypokoleniowe,
- społeczno-ekonomiczne: system zasiłków, ulgi podatkowe, instytucjonalne formy opieki nad małym dzieckiem, transfery edukacyjne czy zdrowotne²⁰.

5. Podsumowanie

Rodzina jest podmiotem polityki społecznej, a problemy, z którymi się boryka, wymagają interwencji państwa. Polityka społeczna stara się wychodzić naprzeciw problemom rodzin i pomagać rodzinom, dysponuje bowiem szerokim wachlarzem wskazanych instrumentów. Działania na rzecz rodziny powinny zapewniać jej właściwą pozycję w społeczeństwie. Pomoc ze strony państwa jest dlatego tak ważna, że jeśli przyjdzie w porę, przyczyni się do wzmocnienia rodziny, niejednokrotnie pozwoli przetrwać najtrudniejsze chwile oraz umożliwi pełny jej rozwój. Polityka społeczna wobec rodziny powinna być elastyczna i reagować za pomocą własnych środków na to, co odbiega od założonych celów. To kosztowne i trudne, ale w dłuższym czasie z pewnością przyniesie zamierzone efekty.

Literatura

- Balcerzak-Paradowska B., *Polityka rodzinna w Polsce wobec „starych” i „nowych” wyzwań*, [w:] A. Rączaszek (red.), *Sześćdziesiąt lat polityki społecznej w Polsce*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Katowice 2006.
- Bermond A., Couet J. F., Dave A., *Kompendium wiedzy z socjologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

¹⁹ A. Przybyłka, *Dysfunkcja rodziny w okresie transformacji ustrojowej*, [w:] L. Frąckiewicz, A. Frąckiewicz-Wronka (red.), *Polityka społeczna wobec reform*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Katowice 1999, s. 101-102.

²⁰ A. Ochocki, *Polityka rodzinna: doświadczenia europejskie*, [w:] J.T. Kowaleski, A. Rossa (red.), *Przyszłość demograficzna Polski*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009, s. 12-13.

- Bradshaw J., *Zrozumieć rodzinę*, Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości, Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Warszawa 1998.
- Cudak H., *Dysfunkcjonalność rodziny z poczuciem ubóstwa materialnego*, [w:] T. Sołtysiak (red.), *Poczucie nieegalitarności, ubóstwo, bezdomność a zjawiska patologii społecznej w aktualnej rzeczywistości kraju*, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna, Włocławek 1999.
- Golinowska S., Broda-Wysocki P., *Kategorie ubóstwa i wykluczenia społecznego. Przegląd ujęć*, [w:] S. Golinowska, E. Tarkowska, I. Topińska (red.), *Ubóstwo i wykluczenie społeczne*, IPiSS, Warszawa 2005.
- Graniewska D., *Rodzina a bezrobocie. Sytuacja w Polsce*, [w:] Z. Tyszka (red.), *Współczesne rodziny polskie – ich stan i kierunek przemian*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2004.
- Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 200-2008*, GUS, Warszawa 2009.
- Jarosz M., *Dezorganizacja w rodzinie i w społeczeństwie*, PWE, Warszawa 1987.
- Kenrick D.T., Neuberg S.L., Cialdini R.B., *Psychologia społeczna. Rozwiązane tajemnice*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002.
- Łopatkowa M., *Dziecko i polityka czyli walka o miłość*, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Warszawa 2001.
- Marshal G., *Słownik socjologiczny nauk społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Minkiewicz A., *Spoleczne determinanty patologii rodziny w Polsce*, „Biuletyn IGS” 1994, nr 3-4.
- Nowa encyklopedia powszechna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Nowak A., Wysoka E., *Problemy i zagrożenia społeczne we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 2002.
- Ochocki A., *Polityka rodzinna: doświadczenia europejskie*, [w:] J.T. Kowaleski, A. Rossa (red.), *Przyszłość demograficzna Polski*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009.
- Podstawowe informacje o rozwoju demograficznym Polski w latach 2000-2009*, GUS, Warszawa 2010.
- Przybyłka A., *Dysfunkcja rodziny w okresie transformacji ustrojowej*, [w:] L. Frąckiewicz, A. Frąckiewicz-Wronka (red.), *Polityka społeczna wobec reform*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Katowice 1999.
- Sprawozdanie z realizacji ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi*, Ministerstwo Zdrowia, Warszawa 2008.
- Sytuacja gospodarstw domowych w 2008 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych*, GUS, Warszawa 2009.
- Trzebińska E., *Psychologia pozytywna*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.

THREATS FACED BY CONTEMPORARY POLISH FAMILIES

Summary: The crisis of family is caused by adapting the western lifestyle, which is comfortable and hedonistic but is deprived of traditional values and customs. Civilization and cultural transformations of the 21st century are connected with numerous dangers which are the source of phenomena causing threats for families. Proper functioning of a family as a basic family unit guarantees healthy social development. In case its functioning is disturbed, such a family becomes dysfunctional. In such a situation it becomes necessary to give help to the family.